

John Calvin'in Vahiy ve Kutsal Kitap Anlayışı*

Osman Murat DENİZ**

Özet

Bu makale Protestan düşüncenin ve ilahiyatının şekillenmesinde büyük etkisi olan John Calvin'in vahiy anlayışını ele almaktadır. Onun vahiyden ne anladığı incelenmekte, vahiy anlayışı Kitabı Mukaddes hakkındaki düşünceleri ile bağlantılı olarak ortaya konmaktadır. Calvin için özellikle önem arzeden vahyin bilgiye dönük yönü vurgulanmaktadır. Vahiy anlayışı değerlendirilerek günümüz vahiy görüşü bağlamındaki yeri gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, Kutsal Kitap, Hıristiyanlık, Protestanlık, Reformasyon, John Calvin.

John Calvin's Understanding of Revelation and Scripture

Abstract

This paper studies John Calvin's understanding of revelation, which has had a great impact on the shaping of the Protestant thought. What he defines as revelation is studied in the context of his ideas about the Holy Bible. Revelation as a means of knowledge, a topic which particularly constitutes importance for Calvin, is emphasized. Calvin's understanding of revelation is evaluated and its place in the context of today's understanding of revelation will be tried to be determined.

Keywords: Revelation, Holy Bible, Christianity, Protestantism, Reformation, John Calvin.

Giriş

Batı'da, son dönem teologları arasında, vahiy doktrini daha çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Vahyedilen şeyin neliği hakkındaki görüş ayrılıkları, farklı vahiy anlayışlarının oluşmasına yol açmıştır. Modern Batı düşüncesinde ortaya çıkan çeşitli vahiy anlayışları, yaygın olarak "önermesel" ve "önermesel olmayan" vahiy anlayışları şeklinde iki sınıfta değerlendirilmektedir. Bu iki anlayışı, vahyin nesnesine yaptıkları vurgu bakımından, "önerme merkezli" ve "kişi merkezli" vahiy anlayışları olarak isimlendirmek de mümkündür.¹

* Bu makale Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı.

¹ Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara: A. Ü. İ. F. Yayınları, 2002, s., 35.

Önermesel vahiy anlayışına göre, vahyin muhtevası, önermelerle ifade edilen dini hakikatlerin bir bütünüdür. Vahiy ise ilahi hakikatlerin Tanrı tarafından insanlara bildirilmesi şeklinde tanımlanır.² Bu makalede, John Calvin'e (1509-1564) göre vahiy nedir? sorusunun cevabını arayacağız. Fakat ilkin, Modern Batı düşüncesinde vahyin nasıl anlaşıldığına kısaca değinmeyi gerekli buluyoruz. Çünkü farklı vahiy modellerini savunan teologlar köklerini, aralarında Calvin'in de bulunduğu Reformculara dayandırmaktadırlar. Bu makaledeki amacımız mukayeseli bir çalışma yapmak değildir. Calvin'in düşüncelerini ortaya çıkardığımızda meselenin anlaşılmasına katkıda bulunacağımızı düşünüyoruz.

Vahyin, dini hakikatlerin ilahi bir bildiri olarak anlaşılması, Kitab-ı Mukaddes'in tanımlanmasında bir ölçüt olmuştur. Buna göre, Kitab-ı Mukaddes, bildirilen bu hakikatlerin aslına uygun olarak kâğıda dökülmüş halidir.³ Buna bağlı olarak Hıristiyan düşüncesinin önemli bir bölümünde Kitab-ı Mukaddes, "Tanrı'nın Sözü" olarak isimlendirilmiş ve vahiy ile bir tutulmuştur. Kitab-ı Mukaddes'in; insanlar tarafından yazıldığı kabul edilmiş, ancak Kutsal Metinlerin yazımı esnasında, zihinlerin Kutsal Ruh tarafından yönetildiğine inanılmıştır. Buradan hareketle de Kitab-ı Mukaddes'in yazarının nihai anlamda Tanrı olduğu düşünülmüştür.⁴

Önermesel vahiy anlayışı, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren, Orta Çağ boyunca hâkim olan bir görüştür. Geleneksel veya klasik vahiy anlayışı şeklinde isimlendirilen bu görüş, bugün de Roma Katolik dünyasınca ve muhafazakâr Hıristiyanlarca savunulmaya devam etmektedir.⁵

Önermesel olmayan vahiy anlayışına göre, vahyin muhtevası, beşerî tarih içinde faaliyet göstermek suretiyle, insanın tecrübe alanına giren Tanrı'nın bizzat kendisidir. Bu bakış açısına göre, teolojik önermeler tam anlamıyla vahyedilmiş değildirler. Fakat vahiy niteliğindeki olayları anlamak için gösterilen beşerî teşebbüsleri temsil ederler. Bu anlayış, Tanrı ve insanlar arasındaki kişisel ilişkinin teolojik hakikatlerin bildirilmesi ve kabul edilmesinden daha fazla bir şey olduğu düşüncesindedirler.⁶ Önermesel olmayan vahiy anlayışının Kutsal Kitab'a bakışı da

² John Hick, *Philosophy of Religion*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1963, 61.

³ Hick, *Philosophy of Religion*, s. 62.

⁴ John Hick, "Revelation", *The Encyclopedia of Philosophy*, Vol. VII., ed. by Paul Edwards, London, 1967, s. 189.

⁵ Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 95.

⁶ Hick, *Philosophy of Religion*, s. 70.

farklılık arz eder. Bu vahiy anlayışında, Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın Sözü olarak adlandırılmaz. Tanrı'nın Sözü tabiri, sadece ve sadece Mesih'e atfedilir. Bu görüşe göre Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın Sözü değil, fakat Söz'ün temel ve vazgeçilmez şahididir. Yeni Ahit, Tanrı'nın bedenleşmesi olayının insanlar tarafından kayda geçirilmesi olarak görülür.⁷ Kitab-ı Mukaddes ise, Tanrı'nın tarih içindeki eylemlerini kayıt altına almak için insanların yazdığı bir kitap olarak kabul edilir.

Önermesel olmayan vahiy anlayışını savunanlar, Kitab-ı Mukaddes'i Tanrı'nın vahyi olarak isimlendirmeseler de, vahiysel olayların beşeri kayıtları içermesi hasebiyle, Kitab-ı Mukaddes'i değerli bulurlar. Ancak, klasik anlayışı savunanların aksine, Kitab-ı Mukaddes'in içinde hatalı önermeleri de barındırdığını düşünürler.⁸

Önermesel olmayan vahiy anlayışı, 19. asırdan itibaren, özellikle Protestan teologların, vahiy anlayışlarını gözden geçirmeleri ile ortaya çıkmıştır. Fakat tam formülasyonuna kavuşması 20. asırda olmuştur.⁹ Bu sebeple, Batı düşüncesinde vahiy kavramının müstakil olarak sorgulanması ve değişik şekillerde eleştirel tahlile tabi tutulması yenidir.

Kısacası, özetlemeye çalıştığımız bu iki farklı vahiy anlayışı arasındaki sınırları net olarak çizmek oldukça zordur. Her iki vahiy anlayışını savunanların kendi aralarında da görüş farklılıkları mevcuttur. Önermesel olmayan vahiy anlayışı söz konusu olduğunda, vahyedilen şeyin ne olduğu sorusuna verilen cevaplardaki çeşitlilik, bu anlayışın kendi içinde de bir tasnife tabi tutulmasını gerekli kılmıştır.¹⁰

Batı düşüncesinde vahyin mahiyeti ile ilgili olarak ortaya çıkan bu farklı yaklaşımların sistematize edilmesi ise, özellikle son dönemde olmuştur.¹¹ Vahyin ne olduğu sorusu, Batı düşünce tarihinin büyük bir kısmında, esasen zor bir soru olarak düşünülmemiştir. Soru, vahyedilmiş bilgi ile rasyonel bilgi arasındaki fark çerçevesinde cevaplandırılmıştır.¹²

19. asırda, Hıristiyan vahiy anlayışında büyük ölçüde bir değişikliğin olduğu, bir gerçektir. John Baille'nin tanımlamasıyla, öncelikle Protestan teologların

⁷ Hick, *Philosophy of Religion*, s 74.

⁸ Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 52.

⁹ Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 22.

¹⁰ Farklı vahiy modellerinin etrafıca tasnif edildiği bir çalışma olarak bkz. Avery Dulles, *Models Of Revelation*, New York: Orbis Books, 1996; Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara: A. Ü. İ. F. Yayınları, 2002.

¹¹ Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 93.

¹² Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 27.

gayretleriyle, önermesel vahiy görüşünden, kişi merkezli vahiy görüşüne doğru bir değişim yaşanmıştır. Fakat bu, Katolik bir vahiy anlayışından, Protestan bir vahiy anlayışına doğru bir değişim olarak görülmemelidir. Çünkü, Reform dönemi itibariyle, önermesel görüşü en iyi şekilde dillendiren Calvin olmuştur.¹³ Bu makalenin de göstermeye ve savunmaya çalışacağı ana tezi budur. Örneğin, şu ifadeler ona aittir: “Kitab-ı Mukaddes, ilahi öğretinin yazılı delilidir; unutkanlık yüzünden kaybolmasın, insanların küstahlığı ile bozulmasın diye kayıt altına alınmıştır....Kitab-ı Mukaddes, yaratılıştaki vahyin yapmadığını bize bildirir.”¹⁴

Calvin, *Institutes of the Christian Religion* başlıklı eserinde vahiy konusuna ayrı bir bölüm ayırmamıştır. Bir vahiy tanımı da yapmamıştır. Vahiy anlayışına, *Institutes*'un muhtelif bölümlerinde, özellikle de I. Kitabın ilk 9 bölümünde, Kitab-ı Mukaddes ekseninde değinir. Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i, “Tanrı'nın Sözü” olarak isimlendirir ve vahiy ile özdeşleştirir. “Kitab-ı Mukaddes olarak Tanrı'nın Sözü” başlığı altında şu ifadelere yer verir:

Tanrı, Eski Ahit Peygamberlerinin zihinlerine nesilden nesile aktarmaları gereken sözleri yerleştirdi. Doktrinin kesinliği de kalplerine yerleştirildi. Böylece, öğrendikleri şeylerin Tanrı'dan geldiğini anladılar ve hiçbir şüphe duymadılar. Sözü aracılığıyla, Tanrı, imanı sonsuza dek belirli kıldı. Bu iman her türlü fikirden üstündür. Tanrı, hakikat sonsuza dek yeryüzünde kaim olsun diye, peygamberlere verdiği aynı vahiylerin, levhalara kaydedilmesini arzu etti. Bu niyetle Yasa, Kitap haline getirildi...Yasa, Tanrı ve insan arasındaki barışmanın yollarını öğreten Musa'ya ve tüm peygamberlere tevdi edilmiştir. Bu yüzden Pavlus, insanları Yasanın Sonu olan İsa Mesih'e davet eder. [Rom, 10/4]¹⁵

Calvin, tüm teolojisini, “Tanrı'nın mutlak aşkınlığı ve insana nispetle tam başkalığı” ilkesi üzerine kurar.¹⁶ Tanrı ile insan arasındaki bu radikal mesafe, Calvin'in vahiy anlayışında da belirleyici olmuştur. Ona göre, düşmüş insanın, kendi çabasıyla Tanrı'yı bilmesi mümkün değildir. Bu sebeple, Tanrı, merhameti gereği kendini vahyetme lütfunda bulunmuştur ve Söz aracılığı ile insanlara gelmeye karar vermiştir. Calvin için bu husus hayati önem taşır. Çünkü insanın, Tanrı hakkındaki

¹³ Keith Ward, *Religion and Revelation in the World's Religions*, Oxford: Clarendon Press, 1994, s. 225.

¹⁴ John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, I-II vol., ed. by J. T. McNeil, translated by F. L. Battles, Philadelphia: The Westminster Press, 1960, Kitap 1. Bölüm 5. Altbölüm 3.

¹⁵ *Institutes*, 1. 6. 2.

¹⁶ François Wendel, *Calvin, The Origins and Development of His Religious Thought*, Trans. by, Philip Mairet, London: Colins, 1963, s. 151.

bilgiye ulaşması sadece bu yolla mümkün olabilmıştır.¹⁷ “İnsan zihni, Tanrı'nın Kutsal Sözü'nden yardım ve destek görmeden gerçek Tanrı'ya ulaşamaz. Söz'den başka bir yerde Tanrı'yı arayanlar, batıl inançlarla uğraşmış olurlar.”¹⁸ Buradan hareketle, Calvin'in vahiy anlayışının temelinde, şu inancın bulunduğunu söyleyebiliriz. Yaratıcı ve Kurtarıcı sıfatlarına sahip Tanrı, sadece Kitab-ı Mukaddes aracılığı ile bilinebilir. Bu bağlamda, Kutsal Metinler, Tanrı'nın gizeminin, bizzat Tanrı tarafından açığa vurulması; Tanrı'nın, cahil ve günahkâr insana kendisini ifşası olmaktadır.¹⁹

Calvin, Kitab-ı Mukaddes dışarıda bırakılarak elde edilen Tanrı hakkındaki her düşüncüyü spekülasyon olarak değerlendirir. Ona göre, Kitab-ı Mukaddes'in açıklamadığı ve sessiz kaldığı konulardaki gizemleri sorgulamamak gerekir.²⁰ Sadece Kitab-ı Mukaddes'den beslenen teolojide vahiy, ifşa edilmiş hakikatlerin bildirimine anlamına gelir ve Tanrı'nın Sözü teolojik önermelerle özdeşdir. Teoloji ve vahiy veya teoloji ve Tanrı bilgisi esas itibari ile birbirlerinden ayrı tutulamazlar.²¹

Calvin'in, *Institutes*'un önsözünde ifade ettiği cümleler, onun Kitab-ı Mukaddes ile özdeş bir teoloji anlayışını benimsediğinin göstergesidir. Calvin, eserini yazmaktaki amacının, Tanrı'nın Sözü'nü okumada, teolojiyi öğrenmek isteyenlere yol göstermek olduğunu ve eserinin Kitab-ı Mukaddes'de bulunmayan hiçbir düşüncüyü barındırmadığını ifade eder.²² Gerçekten de Calvin, Kitab-ı Mukaddes'in içeriğine oldukça hâkim gözükür. *Institutes*'da Eski Ahit'ten 1755 adet, Yeni Ahit'ten 3098 adet alıntı vardır.

Genel anlamda, Hıristiyan teolojisinde vahiy, Tanrı'nın kendisini ve iradesini insanlara ifşa etmesi olarak tanımlanır. İnsanın Tanrı'yı bilebilmesi, bizzat onun kendisini bilinir kılmasıyla mümkün olur. Hıristiyan teolojisinin dogmatik yanını oluşturan bu vahiy tanımı, Calvin'in vahiy anlayışının temelini ve başlangıç noktasını oluşturur. Calvin için vahiy hayati bir konu kılan, vahyin bilmeye, öğrenmeye ve bilgiye dönük yönüdür.

¹⁷ Timothy George, *Theology of Reformers*, Nashville: Broadman Press, 1988, s. 192.

¹⁸ *Institutes*, 1. 6. 4.

¹⁹ T. H. L. Parker, *Portrait of Calvin*, Philadelphia: The Westminster Press, 1954, s. 51.

²⁰ Parker, *Portrait of Calvin*, s. 52.

²¹ Gerard Ebeling, *Word of Faith*, trans. by James W. Leitch, Philadelphia: The Westminster Press, 1963, s. 93.

²² Wilhelm Niesel, *The Theology of Calvin*, trans. by Herald Knight, Philadelphia: The Westminster Press, 1956, s. 22.

1. Doğal ve Özel Vahiy

Calvin'in ifadelerinden, doğal vahiy ve özel vahiy şeklindeki klasik ayrımı kabullendiği anlaşılmaktadır. Calvin, doğal vahiy iki anlamda ele alır.²³ İlk olarak, insanların Tanrı hakkında doğuştan sahip oldukları bilgi ile aynileşen bir anlamda doğal vahye işaret eder. İnsan zihninde inkâr edilemez bir Tanrı fikri vardır. Dolayısıyla, Calvin'in dini epistemolojisi, *sensus divinitatis*, olarak açıkladığı bu düşünceye dayanır. O'na göre, tüm insanlar bu hisse sahiptir. Calvin'in his tabirini kullanması, Tanrı hakkındaki bilgiyi Tanrı vergisi ortak bir yetenek olarak gördüğüne işaret etmektedir.

Calvin'e göre, insan sadece, Tanrı'yı bilmeye muktedir olarak değil, bilir halde dünyaya gelir²⁴ "İnsan zihninde, uluhiyete dair bir farkında oluş vardır. Bu tartışma götürmez bir hakikattir. Tanrı, ilahi yüceliği hakkında belirli bir anlayışı her insana aşılamıştır."²⁵ "Tanrı, din tohumunu her insanın kalbine ekmiştir"²⁶ ve bu, "söküp atılamaz bir tohumdur."²⁷ Calvin, başka bir yerde şu ifadelerle yer verir. "Tanrı bilgisi, kişinin okulda öğrendiği bir bilgi değildir. Bu bilgiyi insan kendi içinde bulur. Her ne kadar büyük bir güçle çabalasa da, bu gerçeği içinden tamamen söküp atamaz."²⁸

Calvin'in Tanrı bilgisi doktrininin bağlı olduğu ana düşünce şu olmaktadır: Tanrı kendisini, inkâr edilemez bir tarzda tüm insanlara ifşa etmiştir. Böylelikle her insan, doğuştan verilmiş bir Tanrı bilgisine sahip olmaktadır. Bu hakikat, a posteriori delillere dayanmaz; kendini tanıma ile bir arada bulunur.²⁹

Calvin, doğal vahiy sadece, insanların Tanrı hakkında doğuştan sahip oldukları tecrübi bilgiye hasretmez. Tanrı kendini fizik alemde de ifşa etmiştir. Tüm yaratılış, yaratıcısının varlığına tanıklık eder. Tanrı, tabiat aracılığı ile kendisini tüm insanlara bilindir kılar. Bu olgu, doğal vahyin ikinci kullanımına işaret eder. "Tanrı'nın özü, insanların kavrayamadıkları bir gerçektir; çünkü bu onlardan gizlenmiştir. Ancak Tanrı'nın yarattıklarında, görkemini açık ve kesin belirtileri

²³ Calvin *Institutes*'da doğal ve özel vahiy şeklinde bir tasnife ve tanımlamaya gitmemektedir. Fakat eserlerindeki ifadelerinden ve açıklamalarından yola çıkarak bu ayrımı benimsediğini söyleyebiliriz.

²⁴ Paul Helm, "John Calvin, The Sensus Divinitatis, and The Neotic Effect of Sin" *International Journal for Philosophy of Religion*, 43, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands, 1998, s.88.

²⁵ *Institutes*, 1. 3. 1.

²⁶ *Institutes*, 1. 4. 1.

²⁷ *Institutes*, 1. 4. 4.

²⁸ *Institutes*, 1. 3. 3.

²⁹ R. J. Gore, "Calvin's Doctrine of Revelation", *Reformation Review*, vol. 26, 1981, s. 95.

bulunmaktadır. Bu yüzden, okuma yazması olmayan ahmak toplumlar bile, cahilliklerini bahane olarak gösteremezler. Tanrı'yı tanımamak için hiçbir özrümüz yoktur."³⁰ Calvin'in doğal vahiy, Yaratıcı Tanrı hakkındaki bilgiye insanları sevk etmede yeterli gördüğü açıktır. Bununla birlikte Calvin, bu bilgiyi insanların kurtuluşu için asla yeterli görmez. İnsanlar doğal vahiy aracılığı ile, iki şeyin farkına varırlar: Her şeyi yaratan bir Tanrı'nın var olduğu ve yaratılmış olmaları sebebiyle Tanrı'ya tâbi ve bağımlı varlıklar oldukları.³¹

Calvin, doğal vahyin önemine işaret etse de, faaliyet alanını ve etkisini böylelikle sınırlandırmış olur. Doğal vahiy, Tanrı'nın vahiyetmek istediği tüm bilgiyi insanlara sağlamaz. Doğal vahyin amacı, ifade ettiğimiz gibi, yaratan Tanrı hakkında bilgi vermektir. "Tanrı'nın kainattaki işçiliği, yaratanın görkemini bizlere göstermek için etrafında ışık saçan lambalar gibidir. Ancak boş yere parlarlar. Onların verdiği aydınlık üzerimizi tamamen kaplasa da, tek başlarına hiçbir surette bizi doğru yola iletmezler."³²

Calvin'e göre, doğal vahyin insanlar üzerinde etkisiz olmasının en önemli sebebi, asli günah probleminden kaynaklanmaktadır. İnsanın varlığı, düşüştüğü sonra hala sağlam kalmasına rağmen doğası o kadar bozulmuştur ki, varlığını sürekli kötüye kullanmaktadır.³³ Calvin, Adem'in ilk günahı işleyip, insanlığın düşmesine sebep olduğunda, insanlığın ilahi armağanları tümüyle yitirdiğini ifade eder: "Tanrı'yı ve komşumuzu sevebilme yetisini, kutsallığımızı ve doğruluğumuzu kaybettik."³⁴ Bununla birlikte Calvin'e göre, Tanrı insana dünyevi armağanlar da vermiştir. Fakat bu armağanlar da bozulmuştur. İnsan, düşünme armağanı sayesinde, anlayıp hüküm verebilir, iyi ve kötü arasındaki farkı ayırt edebilir. Fakat "insan, kısmen bozulmuş düşünme yeteneği ile dünyevi meseleleri anlamasına karşılık, Tanrı'nın doğruluğunu ve göksel hükümlerinin sınırlarına ilişkin bilgileri anlayamaz."³⁵ Calvin, tabiat ve vicdan yolu ile elde edilen Yaratıcı Tanrı hakkındaki bilgiyi yetersiz bulsa da bunun sorumlusu olarak insanı görür. "Saf ve açık Tanrı

³⁰ *Institutes*, 1. 5. 1.

³¹ Gore, "Calvin's Doctrine of Revelation", s. 96.

³² *Institutes*, 1. 5. 14.

³³ Leonard De Moor, "John Calvin's View of Revelation", *Evangelical Quarterly*, vol. 3, 1931, s. 186.

³⁴ *Institutes*, 2. 2. 12.

³⁵ *Institutes*, 2. 2. 13.

bilgisine ulaşmak için gerekli doğal yetenekten yoksun olsak da, kabahatli olmamızdan dolayı tüm mazeretler bizden kaldırılmıştır.”³⁶

Calvin’e göre, insanlık tarihinde otağa çıkan dinler, dini şuurun bir tekamülü olarak düşünülmemelidir. Filozofların ve dinlerin açıkladığı tüm Tanrı tasavvurları, doğuştan verilmiş olan Tanrı fikrinin sapıtılmış ve bozulmuş halleridirler.³⁷ Bununla birlikte, Calvin’in doğal vahiy anlayışı, dini, insan doğasında bulunan evrensel ve yok edilemez bir unsur olarak kabul etmektedir. Böylelikle Calvin, insanların tarih boyunca icat ettikleri dinlerin kökenini, yaratılıştan gelen veya insanın tabiatında var olan din duygusuna dayandırmaktadır.³⁸

Calvin’e göre, doğal vahye özgü kısıtlamalar, verilmiş olanı tamamlayıcı ikinci bir vahiy beklemeye sevk etmelidir. İnsanın, Tanrı’yı gerektiği gibi bilebilmesi, başka ve daha iyi bir yardımla desteklenmesine bağlıdır. Bu yardımı sağlayan ise Kitab-ı Mukaddes’tir.³⁹ Doğal vahiy, her şeyin yaratıcısı olan bir Tanrı’nın varlığını haber verirken, insanların nasıl kurtulacaklarına dair bir bilgi vermemektedir. Bu bilgiyi veren ve Tanrı’nın kurtarıcılık sıfatını açıklayan, özel vahiydir.⁴⁰ Bu durumda Tanrı’nın özel vahyi, Kitab-ı Mukaddes’in özü, Mesih’te açığa çıkan, özel vahyine insanları sevk eden bir rehberdir. Özel vahiy, doğal vahye nispetle anlam ve önem kazanmaktadır. Çünkü doğal vahiy, sonraki kurtuluş eylemi için bir zemin teşkil etmiştir.⁴¹ Tanrı’nın özel vahyi, insan doğasını yenileme sürecini başlatır.⁴²

Calvin vahiy sürecini tarif etmek için *accommodation* (Tanrı’nın vahyini insanın anlayabileceği düzeye indirilmesi, ‘uygunlaşma’) sözcüğünü kullanır.⁴³ Uygunlaşma tabiri, Tanrı’nın sonsuz gizemleri hakkında vahyetmeyi irade ettiği şeyleri, insanın kapasitesine uygun hale getirme sürecine işaret eder. İnsanın sınırlı bir tabiata sahip olması sebebiyle, Tanrı, kendini Söz aracılığı ile ifşa etmiştir.⁴⁴ Böylelikle, Tanrı bir şekilde insanın düzeyine yaklaşarak, kendisi ve insan arasında düşüşle meydana gelen kopukluğu gidermiş olmaktadır. Calvin’e göre, “Tanrı

³⁶ *Institutes*, 1. 5. 15.

³⁷ De Moor, “John Calvin’s View of Revelation”, s. 185.

³⁸ De Moor, “John Calvin’s View of Revelation”, s. 186.

³⁹ Gore, “Calvin’s Doctrine of Revelation”, s. 98.

⁴⁰ Niesel, *The Theology of Calvin*, s. 49.

⁴¹ De Moor, “John Calvin’s View of Revelation”, s. 49.

⁴² De Moor, “John Calvin’s View of Revelation”, s. 186.

⁴³ George, *Theology of Reformers*, s. 192.

⁴⁴ Edward A. Dowey, *The Knowledge of God in Calvin’s Theology*, New York: Columbia Uni. Press, 1952, s. 3.

kendini standartlarımıza uygun hale getirmediği müddetçe, bizler tarafından kavranamaz.”⁴⁵

Tanrı'nın uygunlaşan vahyi (accommodated revelation), iki hareket ihtiva etmiştir. Vahiy sürecindeki ilk hareket, Tanrı'nın, ebedi Sözü'nü kendi özünde saklamak yerine, eyleme geçirme yönündeki özgür kararıdır. Tüm yaratılış, Söz aracılığı ile var olmuştur. Yaratılmış düzende Söz, Tanrı'nın eylemlerinde kendisini göstermiştir. İkinci hareket ise, Söz'ün beden almasıdır. Tanrı'nın doğadaki eylemlerinin, günahkâr insanın kurtuluşunu temin edecek etkiden yoksun oluşu sebebiyle Tanrı, insanlara daha da yaklaşmayı ve kendini tanıtmayı arzu etmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Söz, insanın günahkâr durumuna uygun hale gelerek, insan şeklinde vücut bulmuş, Kitab-ı Mukaddes'te yazıya dökülmüştür. İnsanların kurtarıcı Tanrı hakkındaki doğru bilgiye ulaşmaları, sadece ilahi vahiyle mümkündür.⁴⁶ Bu bağlamda Calvin'in vahyi, “yaratılış vasıtasıyla vahiy” ve “Kitab-ı Mukaddes vasıtasıyla vahiy” olarak ikiye ayırdığını söyleyebiliriz.

Calvin'in şu sözleri, kutsal metinleri⁴⁷ vahiy ile özdeşleştirdiğinin açık kanıtı olmaktadır: “Artık bugün, gökten vahiyler (oracles) gönderilmiyor, çünkü Rab, hakikatini kutsallaştırdı; sözlerinin sonsuza dek sadece Kitab-ı Mukaddes'te hatırlanmasından hoşnut oldu. Bu yüzden Kutsal Metinler, inananlar arasındaki tam yetkisini, onları gökten yere fırlatılmış gibi kabul ettiklerinde elde ederler. İnananlar, Kutsal Metinlerde, Tanrı'nın canlı sözlerini iştir gibidirler.”⁴⁸ Calvin'e göre, bu husus çok önemlidir. Kitab-ı Mukaddes'in tümüyle peygamberlerin sözünü içerdiğinin kabul edilmesi gerekir. Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın insanlara olan hitabıdır.⁴⁹ Calvin, Eski Ahit peygamberleri hakkında şunları söyler: “Tanrı'nın ağzından konuştular... Onlar, Tanrı'nın Sözü'nden başka bir şey söylemediler.”⁵⁰ “Peygamberlerin hiçbirisi Tanrı'dan gelecek sözleri beklemeden ağızlarını açmadılar...Kutsal Ruh'un vasıtaları olduklarında kutsal ve pak dudaklara kavuştular...Tanrı, sözlerini onların ağızlarına koydu.”⁵¹ Calvin, havariler için de

⁴⁵John Calvin, *Calvin's Commentaries Complete From the Calvin Translation Society Edition*, Hezekiel: 9/3-4. http://www.ccel.org/c/calvin/comment3/comm_index.htm. (Son Güncelleme: 06.11.2018).

⁴⁶George, *Theology of Reformers*, s. 193.

⁴⁷Scriptures karşığı kullanıyoruz. Scripture ve Bible karşılığı olarak ta Kutsal Kitap ve Kitab-ı Mukaddes kelimesini kullandık.

⁴⁸*Institutes*, 1. 7. 1.

⁴⁹De Moor, “John Calvin's View of Revelation”, s. 179.

⁵⁰*Institutes*, 4. 8. 2.

⁵¹*Institutes*, 4. 8. 3.

benzer ifadeler kullanır: “Havariler, kendi arzularına göre konuşmadılar, fakat, sadakatle O’nun emirlerini tevdi ettiler.”⁵² “Petrus, kendine veya başkalarına herhangi bir şey ayırmadı. Tanrı tarafından ne şekilde teslim edildiyse öylece doktrini bildirdi”⁵³

Görüldüğü gibi Calvin, vahyi, Kitab-ı Mukaddes ile özdeşleştirmektedir. Bununla birlikte, Tanrı'nın Sözü ile Kitab-ı Mukaddes'i, başka bir deyişle İsa Mesih ile teolojik önermelerden oluşan kutsal metinleri birbirinden ayrı düşünmemektedir. Calvin'e göre Kutsal Metinler, Tanrı'nın Sözü'nden bahsettiğinde sadece ilahi ifadeleri kastetmez. Tanrı'nın Sözü, Tanrı'yla beraber olan ezeli Hikmet'tir.⁵⁴

Calvin'in vahiy anlayışında, özel vahyin doğal vahiyden ayrıldığı temel nokta, hitap ettiği alanla ilgilidir. Doğal vahiy, tüm insanlara seslenirken, özel vahyin alanı ve erişilebilirliği sınırlıdır. Calvin'e göre, Kitab-ı Mukaddes sadece seçilmişlere hitap etmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla özel vahiy, Kitab-ı Mukaddes'in mesajına ulaşmaları bakımından, çoğu insan için elde edilebilir mahiyette olmasına rağmen, seçilmemiş olanlar için elde edilebilirliği elzem değildir.⁵⁶ Calvin, özel vahyi bir ayrıcalık olarak niteler: “Tanrı, bizlere, kendi Söz'ünün ışığını da verdi. Tanrı'nın, kendisini daha yakından açıklamayı arzuladığı kimseler için bu bir ayrıcalıktır.”⁵⁷ Başka bir yerde şöyle demektedir: “Seçilmemiş olanların, Kitab-ı Mukaddes'in sadece seçilmişlere ihsan ettiği gizli vahye nüfuz ettikleri ölçüde ilerleme sağlayacakları düşüncesini reddediyorum.”⁵⁸

Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i ilahi olarak bildirilen doğruların yazılı olduğu ve böylelikle tüm insanların Tanrı hakkında bilgi edinebilecekleri bir kitap olarak görmesine rağmen, vahyin etki alanını seçilmişlere has kılmaktadır. Bununla birlikte Calvin, Kurtaran Tanrı hakkında, Kitab-ı Mukaddes'ten elde edilen bilişsel bilginin de kurtuluşa götürmede yeterli olmadığı düşüncesindedir. “Özel vahiy, tek başına, Tanrı hakkındaki bir bilgiyi insan ruhunda meydana getirmeyecektir.”⁵⁹ “Kitab-ı

⁵² *Institutes*, 4. 8. 4.

⁵³ *Institutes*, 4. 8. 3.

⁵⁴ *Institutes*, 1. 10. 7.

⁵⁵ Gore, “*Calvin's Doctrine of Revelation*”, s. 98.

⁵⁶ Gore, “*Calvin's Doctrine of Revelation*”, s. 99.

⁵⁷ *Institutes*, 1. 6. 1.

⁵⁸ *Institutes*, 3. 2. 12.

⁵⁹ Gore, “*Calvin's Doctrine of Revelation*”, s. 100.

Mukaddes'in Tanrı'dan geldiğine inananları ikna eden, Kutsal Ruh'un tanıklığıdır."⁶⁰

2. Kutsal Ruh'un Tanıklığı

Kutsal Ruh'un tanıklığı (Testimony of Holy Spirit) doktrini, Calvin'in vahiy anlayışında karakteristik bir öneme sahiptir. İlahi hakikatlerin yazılı olduğu bir doküman olarak Kitab-ı Mukaddes, vahyin objektif yanını oluştururken, Kitab-ı Mukaddes'in doğruluğu ve güvenilirliği hususundaki Kutsal Ruh'un tanıklığı, vahyin sübjektif yanını oluşturur.⁶¹ Calvin'e göre, Kutsal Ruh'un tanıklığı olmadan Kitab-ı Mukaddes, duygusuz bir mektuptan, herhangi bir tarihi belgeden farksızdır. İnananların Kitab-ı Mukaddes'in içerisinde, Tanrı'nın yaşayan Söz'ünü bulabilmeleri ve bu Söz'ün kendilerine hitap ettiğinden emin olmaları için Kutsal Ruh'un müdahalesi zorunludur.⁶² Calvin, bu müdahalenin nasıl ve ne şekilde olduğunu açıklamamaktadır. Kutsal Ruh'un tanıklığına dair söyledikleri Yeni Ahit'teki ifadelerle dayanır. Calvin, Kutsal Ruh'un tanıklığı hakkında şunları söyler: "Kitab-ı Mukaddes, her türlü övgüyü ve saygıyı hak etse de, ciddi olarak etkilemesi, Kutsal Ruh vasıtasıyla kalplerimizde onaylanmasına bağlıdır."⁶³ "Söz, Kutsal Ruh'un içimizdeki tanıklığı yoluyla onaylanmazsa, insanların kalplerinde güven bulmayacaktır."⁶⁴

Calvin'e göre, Kutsal Ruh, insanların kalplerinde yerleşerek, Mesih'in faziletini içlerinde hissetmelerini sağlar. Mesih'in faydalarını idrak etmeleri, Kutsal Ruh'un zihinlerini aydınlatmasına; Mesih'in faydalarına inanmaları ise, yine Kutsal Ruh'un kalplerindeki tanıklığa bağlıdır. Dolayısıyla Calvin, hem Tanrı'nın Sözü'nü, hem de Ruh'un tanıklığını kurtuluş için zorunlu görmektedir. Kutsal metinlerin önermesel doğruluğuna tanıklık eden ve böylelikle, Tanrı hakkındaki bilgiye kesinlik kazandıran, Kutsal Ruh'un kalplerdeki eylemi olmaktadır. Calvin, Kitab-ı Mukaddes ve Kutsal Ruh arasındaki ilişkiyi bir "inandırma" işi olarak açıklar. Bu inandırma işinin temelinde, Kitab-ı Mukaddes'in dış tanıklığına eklenen Kutsal Ruh'un iç tanıklığı yer alır. Calvin'in bu düşüncesini, önce iç iman (inward faith), sonra dış

⁶⁰ *Institutes*, 1. 7. 5.

⁶¹ De Moor, "John Calvin's View of Revelation", s. 191.

⁶² Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, 156

⁶³ *Institutes*, 1. 7. 5.

⁶⁴ *Institutes*, 1. 7. 4.

kabul (outward acceptance) şeklinde formüle etmek mümkündür.⁶⁵ Bu bağlamda, Calvin'den alıntılatacağımız şu cümleler açıklayıcıdır: "Kutsal Ruh'un tanıklığı akıldan üstündür. Sadece Tanrı, kendi Söz'ünün en uygun tanığıdır. Öyleyse Söz, Kutsal Ruh'un iç tanıklığı yolu ile onaylanmadıkça, insanların kalplerinde kabul görmeyecektir. Peygamberlerin ağızından konuşmuş olan aynı Kutsal Ruh, kalplerimize nüfuz eder; böylelikle peygamberlerin, kendilerine verilmiş olan buyrukları, sadakatle beyan ettiklerine bizi inandırır."⁶⁶

3. Kutsal Ruh ve Kitab-ı Mukaddes

Calvin'e göre Kitab-ı Mukaddes ve Kutsal Ruh arasında zorunlu bir ilişki vardır. Kitab-ı Mukaddes yazarları, yazdıklarını Kutsal Ruh'un ilhamı ile yazmışlardır.⁶⁷ Calvin, Kutsal Metinlerin ne şekilde ilham edildiklerini açıklamasa da, Kutsal Metinlerin Kutsal Ruh'un ilhamı ile yazıldığını açıkça ifade etmiştir:

Tanrı'nın bizimle konuştuğunu biliyoruz. Eski Ahit Peygamberlerinin söylediklerinin kendi düşünceleri olmadığından da kesinlikle eminiz. Kutsal Ruh'un birer uzuvları olarak, gökten bildirmekle görevli oldukları hakikatleri dile getirdiler. Kutsal Metinlerde yazılı bulunan sözlerden kim kazanç elde etmek istiyorsa şu ilkeye sınımsız sarılmalıdır: 'Yasa ve Peygamberler'; insanların iradesine ve keyfine göre verilmiş bir doktrin değildir. Fakat Kutsal Ruh tarafından dikte ettirilen bir doktrindir...Kitab-ı Mukaddes'in yazarının Tanrı olduğunu, aynı Ruh'un ilhamı aracılığıyla biliriz...Tanrı'ya göstermemiz gereken saygının aynısını Kitab-ı Mukaddes'e de göstermemiz gerekir. Çünkü Kitab-ı Mukaddes sadece Tanrı'dan sadır olmuştur. İnsana ait hiçbir şey ona karışmış değildir.⁶⁸

Calvin'e göre, Kitab-ı Mukaddes'in otoritesine temel teşkil eden en mükemmel ölçüt, Kutsal Ruh'un iç tanıklığıdır.⁶⁹ Kitab-ı Mukaddes, otoritesini kiliseden değil Tanrı'dan alır. Kutsal Metinlerin doğruluğunu onaylama hakkının sadece Roma Kilisesi'ne verilmesi gerektiğini söylemek, Tanrı'nın sonsuz ve değiştirilemez hakikatinin, insanların keyfi kararlarına bağlı olduğunu söylemekten

⁶⁵ Gore, "Calvin's Doctrine of Revelation", s. 101.

⁶⁶ Institutes, I. 7. 4.

⁶⁷ George, Theology of Reformers, s. 194.

⁶⁸ Commentaries, II. Tim.: 3/16.

⁶⁹ Wendel, Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought, s. 157.

farksızdır.⁷⁰ “Kutsal Metinlerin, Tanrı’dan geldiğine ikna olmak için Kilise’nin resmi kararlarına başvurmak gerekli değildir.”⁷¹

Calvin’e göre, Kutsal Metinlerin içerikleri, üslupları, özgünlükleri; kaydını tuttıkları kehanetler ve mucizeler, Kitab-ı Mukaddes’in otoritesini destekleyen diğer bir ölçüt olarak gösterilebilir. Fakat bunlar ikinci dereceden bir öneme sahiptirler. “Kutsal Ruh, tek başına kişinin, Kitab-ı Mukaddes’te Tanrı’nın Söz’ünü buluyor olmasını tasdik edebilir.” Başka bir ölçüt aramaya gerek yoktur.⁷²

Kutsal Ruh, seçilmişlere, Tanrı’nın Kitab-ı Mukaddes’de konuşmakta olduğunun güvencesini verir. Bunun anlamı, Kitab-ı Mukaddes’in yazarının nihai anlamda Tanrı olduğudur.⁷³ Tanrı, Kitab-ı Mukaddes yazarlarını, ilahi vahyini yazıya dökmeye birer vasıta olarak kullanmıştır. Bundan dolayı Kitab-ı Mukaddes’in muhtevası tamamen ilahidir.⁷⁴ Calvin, Kitab-ı Mukaddes yazarlarından, yazmanlar, katipler, noterler, sekreterler olarak bahseder.⁷⁵ “Havariler, Kutsal Ruh’un güvenilir yazmanları idiler; bu yüzden onların yazdıkları, vahyedilmiş hakikatler olarak kabul edilmelidir.”⁷⁶

Calvin, Kitab-ı Mukaddes’in her cüzünün Kutsal Ruh’un ilhamı ile yazıldığını ve bu yüzden hepsinin aynı değere ve öneme sahip olduklarını savunmuştur. Bu görüşüyle, o “Mesih’e işaret edenler ve etmeyenler” şeklinde ayırma giden Luther’den ayrılır. Neşideler Neşidesi’in ilhamı hakkında şüpheleri olduğunu söyleyen Fransız reformcu Sebastian Castellio’yu Tanrı’ya karşı hürmetsizlik etmekle suçlamıştır.⁷⁷ Yine Calvin, Pavlus hakkında, “Kutsal Ruh, onun lisanını öyle bir denetimi altına almıştı ki, ağzından gereksiz tek bir kelime bile çıkmadı” demiştir.⁷⁸

Calvin’in, Kitab-ı Mukaddes’in tümüyle Kutsal Ruh’un ilhamı ile yazıldığını kabul ettiği bir gerçektir. Fakat Calvin, ilhamın *metodu* hakkında bir şey

⁷⁰ *Institutes*, 1. 7. 1.

⁷¹ *Institutes*, 1. 7. 2.

⁷² Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 158.

⁷³ Bernard Reardon, *Religious Thought in The Reformation*, London: Longman, 1992, s. 181.

⁷⁴ Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 158.

⁷⁵ Gore, “Calvin’s Doctrine of Revelation”, s. 99.

⁷⁶ *Institutes*, 4. 8. 9.

⁷⁷ Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 158. Stefan Zweig 1936’da yayımlanan tarihi monografisinde Calvin’in ilahi vahyin pratiğe dökülmesi olarak gördüğü teokratik yönetimi altındaki 16. yüzyıl Cenevre’sinde yaşanan zorbalıkları ve tahammülsüzlükleri anlatır. Bkz. Stefan Zweig, *Vicdan Zorbalığı Karşı, Ya da Castellio Calvin’e*, İstanbul: Can Yayınları, 2014.

⁷⁸ Hugh Dermot McDonald, *Ideas of Revelation: A Historical Study, A.D. 1700 to A.D. 1860*, London: Mcmillan, 1959, s. 210.

söylememektedir. Bununla birlikte Kitab-ı Mukaddes yazarlarını, Kutsal Ruh'un sadık ve emin sekreterleri olarak nitelendirmesi; Kutsal Ruh'un dikte ettirdiğini söylemesi ve yukarıda Calvin'den yaptığımız alıntılar, "Kitab-ı Mukaddes'in literal ilhamı doktrinini" benimsediğini göstermektedir. O dönem Hıristiyanları arasında hâkim olan görüş de zaten budur. Calvin bu konuda açık ifadelerde bulunmasa da, Söz'ün mutlak otoritesini reddeden, Castello gibi Humanistlere ve Rasyonalistlere karşı yürüttüğü mücadele, ilhamın mutlak ve literal olduğunu kabul ettiğinin bir diğer göstergesidir.⁷⁹

İlhamın mutlak olduğunun kabul edilmesi, Kitab-ı Mukaddes'in yanılmaz olduğu iddiasını da beraberinde getirir.⁸⁰ Bu düşünceye göre, Kutsal Ruh, Kitab-ı Mukaddes yazarlarını, hatadan münezze bir şekilde ilahi hakikati bildirmenin mükemmel sözcüleri yapmıştır. Kitab-ı Mukaddes yazarları üzerindeki ilahi kontrol her türlü beşerî yanılabilirliği ortadan kaldıracak kadar tam ve küllidir.⁸¹ Calvin, dönemi itibarıyla hakim olan görüşü, ilhamın mutlak olduğunu benimsemiştir. Kitab-ı Mukaddes'te gerçek hiçbir hatanın varlığını kabul etmemiş, Kitab-ı Mukaddes'in her cüzünün eşit seviyede hatadan münezze olduğunu kabul etmiştir.⁸² Kitab-ı Mukaddes, yanılmaz ve otoriter bir kaynaktır. Çünkü içindeki sözler, Kutsal Ruh tarafından verilmiştir.⁸³ Bu bağlamda Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i, yanılmaz ve hatasız bir rehber olarak nitelendirir.⁸⁴

Calvin, Kutsal Metinlerden bahsederken, hakikat, ezeli ve ebedi, bozulmaz, kesinlik, saygınlık ve görkem kelimelerini kullanmaktadır. Fakat Kutsal Metinlerin içinde barındırdığı çelişkilerin ve insani karakterinin de farkındadır. *Habercilerin İşleri* 7/14 üzerine yazdığı yorumunda, Mısır'a girerken Yakub'a eşlik eden İsraililerin sayısı ile ilgili çelişkiyi ele alır. Habercilerin İşleri'nde 75 sayısı verilirken, Tekvin 46/27'de 70 sayısı verilmektedir. Calvin, buradaki hatanın Septuagint⁸⁵ metnini kopyalayan kişinin, metni okurken yaptığı yanlışlıktan kaynaklandığını ifade eder. Calvin'e göre, bu tür rakamsal hatalar önemli değildir. Önemli olan, anlatılan

⁷⁹ McDonald, *Ideas of Revelation*, s. 210.

⁸⁰ McDonald, *Ideas of Revelation*, s. 211.

⁸¹ Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, s. 76.

⁸² Gore, "Calvin's Doctrine of Revelation", s. 99.

⁸³ McDonald, *Ideas of Revelation*, s. 211.

⁸⁴ *Institutes*, 4. 16. 12.

⁸⁵ Eski Ahit'in Yunanca tercümesi. Bkz: Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara, Seba Yayınları, 1997, s.7.

hikâyenin vermek istediği mesajdır. Kitab-ı Mukaddes'teki antropomorfizm ise, mesajın anlaşılmasını sağlamaya yöneliktir.⁸⁶ Calvin, Kutsal Metnin içindeki hataya işaret ettiği zaman kastettiği, bizzat el yazmasındaki (autograph) hata değil, bu metnin kopyalanması sonucu oluşan hata olmaktadır. Bununla birlikte Calvin, Kitab-ı Mukaddes'in bütünüyle yanılmaz ve güvenilir olduğunu kabul etmiştir.⁸⁷

Kitab-ı Mukaddes'in her cüzünün eşit olarak ilham edildiğine inanması, Calvin'i şu düşünceye sevk etmiştir: Eski Ahit, Yeni Ahit kadar değerlidir. Tanrı'nın iradesi değişmeyeceğine göre, Yeni Ahit'te bulunan bir şeyi, Eski Ahit'te irade etmemiş olamaz. Kitab-ı Mukaddes'in her iki bölümü de Tanrı'nın Sözü olarak nitelendirilmeyi hak eder.⁸⁸ Bununla birlikte, Calvin'e göre, Kitab-ı Mukaddes yazarları ilk önce kendi dönemleri için yazmışlardır. Eski Ahit Peygamberleri, vahyedilmiş hakikatleri halklarını eğitmek ve uyarmak için bildirmişlerdir. Fakat, peygamberlerin mesajı tek bir çağa hasredilmemiştir. Bu mesaj aynı zamanda Mesh'i bekleyen ve gelişini önceden haber veren bir mesajdır. Dolayısıyla Calvin, Eski Ahit ile Yeni Ahit arasında, Tanrı'nın inayetinden kaynaklanan bir bağ olduğunu düşünmüştür. Eski Ahit, Mesih'i müphem bir tarzda va'z ederken, Yeni Ahit açık bir şekilde va'zetmektedir.⁸⁹ "Kutsal Metinler, içlerinde Mesih'i bulma niyeti ile okunmalıdır."⁹⁰ Bu bağlamda Calvin, İsa Mesih'i, Kutsal Metinlerin 'sonu' ve 'gayesi' olarak tanımlar.⁹¹ Eski Ahit'te vaat edilen Yeni Ahit'te yerine getirilmiştir. Bu vaat, Tanrı'nın İsa Mesih'le gerçekleştireceği merhamet vaadidir. Tanrı'nın ebedi Sözü olan İsa Mesih, Kitab-ı Mukaddes'in özüdür. Bu sebeple Yeni Ahit ve Eski Ahit aynı öze sahiptirler. Farklılıklar, Kutsal Ruh aracılığıyla bu özün bilgisini Yahudilere ve Hıristiyanlara bildirirken kullandığı metotlarda bulunmaktadır.⁹²

Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i, lütfun bir vasıtası; ilahi iradenin bir vahiy olarak görmüştür. Tek ve değişmez olan bu irade, Yeni Ahit'te olduğu kadar Eski Ahit'te de vahyedilmiştir. Her iki Ahit kendi dönemlerine hitap etseler de, Tanrı'nın Sözü olmaları sebebiyle birbirleri ile uyum içindedirler.⁹³ Ona göre, Kitab-ı

⁸⁶ George, *Theology of Reformers*, s. 195.

⁸⁷ Gore, "Calvin's Doctrine of Revelation", s. 100.

⁸⁸ Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 159.

⁸⁹ Reardon, *Religious Thought in The Reformation*, s. 179.

⁹⁰ *Commentaries*, John: 5/39

⁹¹ Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 155.

⁹² Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 212.

⁹³ Reardon, *Religious Thought in The Reformation*, s. 183.

Mukaddes'in tüm cüzleri, Tanrı'nın, kendini insanlara ifşa ettiği ilahi vahyin kayıtlarıdır. Böylelikle Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın kendini işleriyle gösterdiği, fakat insan ruhunun günahla kirlenmiş yetersizliği ile tesirsiz hale gelen, genel vahyin yerine geçmiştir. Yaratıcı ve Kurtarıcı Tanrı hakkındaki gerçek bilgi, Kitab-ı Mukaddes'in içinde mevcuttur.⁹⁴ "Tanrı, doğru bir hayat sürmek için gerekli tüm kuralları, en mükemmel biçimde Kitab-ı Mukaddes'te bildirmektedir. Kutsal Metinlerden hiçbir şey çıkartılamaz. Kutsal Metinlere hiçbir şey eklenemez."⁹⁵

Sonuç olarak Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i ilahi vahyin kaynağı ve vasıtası olarak kabul eder. Ona göre, en genel anlamıyla Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın Kutsal Ruh aracılığıyla sekreterlerine dikte ettirdiği 66 mukaddes metinden oluşan bir bütündür.⁹⁶ Calvin, Tanrı'nın, tüm metinleri ilham vasıtasıyla yazdırdığını ve Kitab-ı Mukaddes'in söylediği her şeyin bir hakikat olarak kabul edilmesi gerektiğini ısrarla vurgular. Kitab-ı Mukaddes, kendi kendini yorumlayan, kendi başına yeterli ve kendi kendini doğrulayan ilahi bir kitaptır. Kendi kendine yeterli olduğu için, Kitab-ı Mukaddes dışında vahyedilmiş hakikat arama gereği yoktur. Bu sebeple Calvin, Kitab-ı Mukaddes'in içeriği ile örtüşmediğini düşündüğü, gelenekten gelen öğretileri reddetmiştir. Calvin'in şu sözleri, Kitab-ı Mukaddes ile Hıristiyanlık arasında kurduğu ilişkiyi ve diğer dinleri dışlayıcı tutumunu açıkça göstermektedir: "Doğru dinin ışığı ile aydınlanabilmemiz için, dinin kaynağını Tanrı'dan gelen öğretiden alması gerektiğini kabul etmeliyiz. Kitab-ı Mukaddes'in bir öğrencisi olmadıkça, hiç kimse doğru ve sağlam öğretinin, az da olsa tadına varamaz."⁹⁷

3. Vahiy Bilgisi

Institutes of the Christian Religion, şu cümle ile başlar: "Sahip olduğumuz hikmetin neredeyse tamamı, yani doğru ve sağlam hikmet, iki kısımdan oluşur. Tanrı hakkındaki bilgi ve kendimiz hakkındaki bilgi."⁹⁸

Calvin'in, Tanrı hakkındaki bilgi ile kastettiği, Tanrı'nın varlığı ve tabiatı hakkında beşerî akıl aracılığı ile elde edilen tabii bilgi değildir. "Tanrı'yı bilmek, Tanrı'nın bizimle olan ilişkisini bilmektir. Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin ne

⁹⁴ De Moor, "John Calvin's View of Revelation", s. 190.

⁹⁵ Gore, "Calvin's Doctrine of Revelation", s. 100.

⁹⁶ De Moor, "John Calvin's View of Revelation", s. 190.

⁹⁷ *Institutes*, 1. 6. 2.

⁹⁸ *Institutes*, 1. 1. 1.

olduğunu açıklayan ise vahiydir. Tanrı'yı bilmek, aynı zamanda Tanrı'nın vahyetmediği gizemlerini bilmeyi araştırmamayı gerektirir.⁹⁹ "Tanrı'nın özü, öyle anlaşılmazdır ki, yüceliği gizlidir, anlayışımızın tümüyle ötesindedir." Calvin, Tanrı'nın özünü bilmeyi asla mümkün görmediği için, insanların akli melekeleri ile ulaştığı Tanrı hakkındaki bilgiyi saçma ve değersiz bulur.¹⁰⁰

Calvin, uluhiyet ile ilgili meselelerde, beşerî aklın ulaştığı bilgiyi spekülasyon olarak değerlendirse de, insanların dünyevi meseleleri anlamada, aklın ışığına ihtiyaçları olduğunu ifade eder.¹⁰¹ Fakat bu akıl kördür, ilahi şeyleri anlayabilmesi için aydınlatılmaya ihtiyacı vardır.¹⁰² Akıl yürütme yeteneği, insan doğasının bir parçası olsa da, asli günah sebebiyle bozulmuştur. Uluhiyet ile ilgili meseleleri kavrayamaz. Akıl, Tanrı'nın mahiyetini ve insanla olan ilişkisini anlayamaz.¹⁰³ Dolayısıyla fideist¹⁰⁴ bir iman anlayışını benimseyen Calvin'e göre, beşerî akıl aracılığı ile, Tanrı hakkında gerçek bir bilginin elde edilebilmesi mümkün değildir. Bu sebeple, Tanrı'yla ilgili her bilginin vahyedilmesi gerekir.

Calvin, her insanın, Tanrı'nın varlığı hakkında belli bir inanca sahip olduğunu ifade eder. Barbar toplumlar bile içlerinde, Tanrı'ya karşı bir saygı beslerler.¹⁰⁵ Fakat doğal vahiy aracılığı ile bir Tanrı'nın var olduğunu bilmeleri onlara bir fayda sağlamaz. Çünkü Tanrı'nın gerçekleştirdiği eylemler, Sözü'nden ayrı olarak gerektiği gibi bilinemez ve takdir edilemez.¹⁰⁶ Calvin, insanların doğuştan gelen ve kâinatı müşahede ederek ulaşabilecekleri yaratıcı Tanrı hakkındaki bilginin de aslında eksik olduğunu iddia eder. Yaratıcı ve Kurtarıcı Tanrı hakkındaki gerçek ve açık bilgi sadece Kitab-ı Mukaddes'te bulunur.¹⁰⁷ Calvin bu bağlamda Kitab-ı Mukaddes'i Kutsal Ruh'un okulu olarak isimlendirir.¹⁰⁸ Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın dünyayı yarattığını ve idare etmekte olduğunu öğretir. Ayrıca, Gerçek Tanrı'yı, sahte

⁹⁹ *Institutes*, 1. 5. 1.

¹⁰⁰ *Institutes*, 1. 15. 3.

¹⁰¹ *Institutes*, 2. 2. 13.

¹⁰² *Institutes*, 2. 2. 1.

¹⁰³ *Institutes*, 2. 2. 15.

¹⁰⁴ Bkz. Osman Murat Deniz, *Akıl-İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa: Emin Yayınları, 2013, s. 13-14.

¹⁰⁵ *Institutes*, 1. 14. 1.

¹⁰⁶ *Institutes*, 1. 6. 2.

¹⁰⁷ *Institutes*, 1. 10. 11.

¹⁰⁸ *Institutes*, 3. 21. 3.

Tanrılardan ayırmamızı sağlar.¹⁰⁹ Kendisini Sözü aracılığı ile vahyeden Tanrı'yı haber verir.¹¹⁰

Calvin, Kutsal Metinlerde iki tür bilginin olduğunu ifade eder: Yaratıcı Tanrı hakkındaki bilgi ve Kurtarıcı Tanrı hakkındaki bilgi. "Ölümden hayata geçmek için, Tanrı'yı hem Yaratıcı hem de Kurtarıcı olarak tanımamız zorunludur. Hiç kuşkusuz, her ikisine de Tanrı'nın Sözü'nden ulaşılır. İlk sırada, Yaratıcı Tanrı hakkındaki bilgi vardır. Ardından, bu bilgiye içsel bir bilgi daha eklenir. Bu bilgi ölü ruhları canlandırır. Bu sayede Tanrı, sadece, kâinatın yaratıcısı ve yarattığı tüm şeylerin Sebebi ve Hâkimi olarak bilinmekle kalmaz. Arabulucunun kişiliğinde, Kurtarıcı Tanrı olarak da bilinir."¹¹¹ Yine Calvin, başka bir yerde şöyle demektedir: "Tanrı'nın Kutsal Metinleri vermesindeki tek amacı, insanların, Tanrı'yı her şeyin yaratıcısı ve esirgeyicisi olarak tanımaları değildir. İnsanların kurtulmaları için İsa Mesih'in kefareti ihtiyaçları vardır. Bu yüzden Tanrı, Arabulucu Mesih'te kendini vahyetmiştir."¹¹² "Mesih aracılığı ile Tanrı, insanlara bir baba şefkatiyle yaklaşmıştır. Bu yüzden, Mesih'i, görünmez Tanrı'nın sureti olarak isimlendirmemek için hiçbir sebep yoktur. Bu unvan bize şunu hatırlatır. Tanrı kendisini bize Mesih'te vahyetmedikçe, kurtuluşumuz için gerekli Tanrı hakkındaki bilgiye sahip olamayız."¹¹³

Calvin'e göre doğal vahiy, Tanrı'nın var olduğuna işaret etmektedir. Fakat, "iman göğün ve yerin gözlenmesiyle değil, Söz'ün işitilmesi ile meydana gelir." Buradan hareketle Calvin şu sonuca varır: "İnsanlar, Söz'ün yol göstericiliği olmadan kurtuluş temin eden, Tanrı hakkındaki bilgiyi elde edemezler."¹¹⁴ "Kurtuluş temin eden bilgi veya iman, sadece, Tanrı'nın Kitab-ı Mukaddes'teki vahyi temelinde verilir."¹¹⁵ Tanrı hakkındaki bilgi, iman sahiplerine, seçilmişlere has bir bilgidir. Kitab-ı Mukaddes'e ve aynı zamanda Kutsal Ruh'un eylemine dayanan bir bilgidir. Çünkü, "Söz, Kutsal Ruh'un iç tanıklığı yolu ile onaylanmadıkça, insanların kalplerinde kabul görmeyecektir."¹¹⁶ Calvin, Tanrı hakkındaki bilgiyi elde etmede,

¹⁰⁹ *Institutes*, 1. 6. 1.

¹¹⁰ *Institutes*, 1. 6. 2.

¹¹¹ *Institutes*, 1. 6. 1.

¹¹² *Institutes*, 2. 6. 1.

¹¹³ *Institutes*, 2. 6. 4.

¹¹⁴ *Commentaries*, Acts.: 14/17.

¹¹⁵ Charles Portee, *Calvin and Classical Philosophy*, Leiden: E. J. Brill, 1977, s.17.

¹¹⁶ *Institutes*, 1. 7. 4.

Kutsal Ruh'un işlevini şu sözleri ile daha açık bir biçimde ortaya koyar: "Kutsal Ruh tarafından kendisine öğretilmediği müddetçe, hiç kimse doğru doktrinin tadına varamaz ve Tanrı'dan geldiğini bilemez."¹¹⁷

Calvin, Tanrı hakkında bilinmesi gerekenlerin Kutsal Metinlerde bulunduğunu söylemekle birlikte, Kutsal Metinlerin tek başına yeterli olmadığını düşünmektedir. Tanrı'nın Kutsal Metinlerde insanlara sunduğu vahyi anlamayı koşullu hale getirmektedir. Kişinin, yeni bir kalple Kutsal Metinlere müracaat etmesi gerekir. Bu ise şu anlama gelmektedir. Kutsal Metinleri Tanrı'nın vahyi olarak kabul etmek ve bunlar aracılığı ile Tanrı hakkındaki bilgiye ulaşmak, ancak iman sahibi olmakla mümkündür.¹¹⁸ "Tanrı'nın gizemlerini, Tanrı'nın onları bahsettiği kimseler kavrayabilir."¹¹⁹ Çünkü, insanın akli melekeleri, Tanrı'yı kavrayamaz. İnsan, akıl aracılığı ile değil, sadece imanla, Tanrı ile ilişki kurabilir.¹²⁰

Görüldüğü gibi, Calvin, uluhiyet ile ilgili konularda, vahiyle bildirilen bilginin, akıl tarafından vahiyden bağımsız olarak öğrenilme imkânın olmadığını düşünmektedir. Tanrı hakkında bilinmesi gerekenler, Kitab-ı Mukaddes'te kayıt altına alınmıştır. Tanrı'yı tanımak için Kitab-ı Mukaddes'e müracaat etmek yeterlidir. Calvin, gerçek dindarlığın bilgisine ulaşmak için, Kutsal Metinlerin okunması gerektiğini söyler. Gerçek dindarlık tabiri ile kastettiği Tanrı'ya karşı saygı ve sevgi duymaktır.¹²¹ Gerçek dindarlık, en geniş anlamı ile, Mesih bilgisi anlamına gelir. Calvin, Kitab-ı Mukaddes'in Cenevre baskısına yazdığı önsözde şöyle der:

Kitab-ı Mukaddes, ahmakça meraklarımızı tatmin etmesi ve tutkularımıza hizmet etmesi için verilmemiştir. Fakat Pavlus, faydamıza olduğunu söyler,...Kitab-ı Mukaddes, doğru doktrini öğretir. Bizleri teselli eder. Bizleri teşvik eder ve her bir eylemi kusursuzca yapmamızı sağlar...Kitab-ı Mukaddes'in ıslah ve terbiye etmesi ile, Tanrı'ya güvenmeyi ve O'nun korkusuyla yürümeyi öğreniriz. İsa Mesih, Yasanın ve Peygamberlerin tamamlayıcısıdır. İncilin özüdür. Öyleyse O'nu bilmek için sadece Kitab-ı Mukaddes'e yöneliriz.¹²²

¹¹⁷ *Institutes*, 1. 6. 2.

¹¹⁸ Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 153.

¹¹⁹ *Institutes*, 1. 7. 5.

¹²⁰ Partee, *Calvin and Classical Philosophy*, s. 17.

¹²¹ *Institutes*, 1. 2. 1.

¹²² Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 154.

Calvin'e göre, Kutsal Metinlere, içlerinde İsa Mesih'i bulma niyetiyle müracaat edilmelidir. Ancak bu sayede, Kutsal Metinlerden fayda sağlamak ve ilahi vahyi keşfetmek mümkün hale gelmektedir. Mesih, tek ve yegâne arabulucudur. Tanrı, sadece O'nun aracılığı ile kendini insanlara bildirir. Bu sebeple, Tanrı'yı Mesih'te aramadıkça, insanların Tanrı'yı gerektiği gibi bilmeleri mümkün değildir. Kitab-ı Mukaddes'i okumadaki tek gaye, İsa Mesih'tir.¹²³ "Tanrı'yı sadece Mesih sayesinde biliriz"¹²⁴ ifadesi Calvin'in sıklıkla tekrar ettiği bir ifadedir. Calvin, bu durumun Eski Ahit'ten beri geçerli olduğunu şu sözlerle savunur:

Geçmişin azizleri, bir aynaya bakar gibi, Oğluna bakmanın dışında, başka herhangi bir yolla Tanrı'yı asla bilmemişlerdir. Bunu demekle, Tanrı'nın kendisini, insanlara Oğlu aracılığı ile izhar ettiğini, başka bir yola başvurmadığını kastediyorum, yani Tanrı, yegâne bilgeliği, ışığı ve hakikati olan Oğlu aracılığı ile kendisini izhar etti. Âdem, Nuh, İbrahim, İshak, Yakup ve diğerleri, sahibi oldukları ilahi öğretiyi bu pınardan aldılar. Bütün peygamberler, bildirdikleri her vahyedilmiş hakikati aynı kaynaktan aldılar.¹²⁵

Görüldüğü gibi Calvin, İsa Mesih'i Kitab-ı Mukaddes'in merkezine yerleştirir. İsa Mesih, Kitab-ı Mukaddes'in özüdür ve tümüne hayat verir. Çünkü günahkâr insanda saklı olan Tanrı, kendini sadece İsa Mesih'te vahyetmiştir. Bu vahye tanıklık eden ise Kitab-ı Mukaddes'tir. Dolayısıyla Calvin, Tanrı'nın Kitab-ı Mukaddes dışında başka bir yolla bilinebileceğini kabul etmez. O'na göre, Mesih'ten ayrı bir Tanrı fikrine sahip olanlar gerçek Tanrı'ya değil, bir puta tapmaktadırlar.¹²⁶

4. Vahyin Doğrulanması

Vahiy kavramı farklı şekillerde anlaşılabilir. En yaygın görüşe göre vahiy, dünya ve Tanrı hakkındaki belirli ilahi hakikatlerin ve Tanrı'nın bizden beklediği ahlaki ve dini davranışlar hakkındaki birtakım emirlerin bildirilmesi işlemidir. Vahyin bu tarzda anlaşılması, önermesel görüş olarak isimlendirilir. Çünkü bu görüş, vahyin doğru önermeler formunda bildirilen bir dizi hakikatten oluştuğunu kabul eder.¹²⁷

¹²³ Wendel, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, s. 154.

¹²⁴ *Commentaries*, II. Cor.: 6/4.

¹²⁵ *Institutes*, 4. 8. 5.

¹²⁶ *Commentaries*, I. Pet.: 1/3.

¹²⁷ Yeager Hudson, *The Philosophy of Religion*, California: Mayfield Publishing Company, 1991, s. 208.

Bu şekilde anlaşılan vahye, basitçe, Tanrı'dan gelmesi sebebiyle inanılması gerekir. İnsan aklının vahyi rasyonel olarak kavraması veya vahyin, bir takım beşerî kriterlere uygun gelmesi sebebiyle kabul edilmesi gerekmez. Vahyin doğruluğunu kanıtlayan, peygamberin otoritesidir. Önermesel vahiy anlayışında, Kutsal Metin Tanrı'nın Sözü olarak isimlendirilir. Bunun anlamı, Kutsal Metnin, Tanrı'nın gerçek sözlerinden oluştuğudur. Kutsal Metinlerin insan yazarları, ilahi ilham yoluyla aldıkları hakikatleri yazıya geçiren sekreterler, katipler olarak düşünülür. Bu vahiy görüşünü kabul edenler, vahyedilmiş hakikatlerin otoritesi hususunda tam bir güvene sahiptirler. Kutsal Metinlerin içerdiği öğretilerin, her ayrıntısının harfiyen doğru olduğunu savunurlar. Vahiy, insan aklının ulaşabileceğinden çok öte bir bilgiye ve otoriteye sahip bir varlık tarafından gönderilir. Vahyin gönderilmesinin öncelikli sebebi, insan aklının ilahi hakikatleri bulmada aciz olmasıdır. Vahyin hükümlerine uymamız ve itaat etmemiz gerekir.

Bir diğer görüş vahyi, önermesel olmayan tarzda yorumlar. Bu yaklaşıma göre, vahiy, Tanrı, dünya, ahlak ve ibadet hakkında bildirilmiş bir dizi doktrin değildir. Vahiy, "diri Tanrı'dır." Vahiy, Tanrı'nun kendisini ifşa etme olayıdır. Tanrı bunu, insanlık tarihindeki olaylara katılarak, birtakım insanları antlaşma yapmaya çağırarak, milletlerin ve fertlerin yazgılarını gözeterek gerçekleştirir. Kitab-ı Mukaddes'e dayalı gelenek, inanmaları ve uymaları için, doğru önermeler olarak insanlara bildirilen ilahi sözlerin bir belgesi değildir. Tanrı'nın insanlarla olan ilişkisinin bir aktarımıdır.

Daha önce de değinildiği gibi, önermesel olmayan anlayışa göre, Tanrı'nın kendini ifşa etmesi, bazen bir insanın hayatı aracılığı ile vuku bulur. Hayatı ve eylemleri yoluyla, Tanrı'nın tabiatını, karakterini ve amacını ifşa eder. Hıristiyanlık temelde böyle bir vahye dayanır. Vahye aracılık eden veya vahyi oluşturan İsa'nın mesajından ve öğretilerinden çok, İsa'nın kendisidir. İsa, beden alan Tanrı, Mesih olarak görülür. İsa Mesih'in, Tanrı'nın sözlerini bildiren bir elçiden ziyade Tanrı'nın Sözü olduğuna inanılır.¹²⁸ Bu dogma, özellikle Yuhanna İncilinde dile getirilir.¹²⁹ Dolayısıyla Hıristiyan mezheplerinin tümü ilahi vahyin, hem Tanrı'nın kendisini ifşa etmesi ve hem de Tanrı tarafından önermesel doğruların bildirilmesi şeklinde

¹²⁸ Hudson, *The Philosophy of Religion*, s. 209.

¹²⁹ Yuhanna 1/14. "Tanrısal Söz beden oldu, kayra ve gerçekte dolu olarak aramızda yaşadı...." Krş. Yuhanna 14/9., Yuhanna 10/30.

olduğunu bir şekilde kabul eder. Tanrı bedenleşmiştir ve yeryüzünde kendisini göstermiştir. Bedenleşmiş hayat vasıtasıyla belirli önermesel hakikatleri bildirmiştir.¹³⁰

Calvin, ne *Institutes*'da ne de diğer yazılarında bir vahiy tanımı yapar. Vahiy düşüncesi, Calvin'in yaşadığı dönemde bağımsız bir araştırma konusu edilmediği için, *Institutes*'da ayrı bir başlık altında, derinlemesine ele alınmamıştır. Calvin'in vahiy hakkındaki görüşlerini bir araya getirmek için, yazılarındaki muhtelif pasajlara müracaat etmek gerekir. Bununla birlikte, vahiy konusunun, özellikle Kitab-ı Mukaddes'in otoritesi çerçevesinde ele alındığı görülür.¹³¹ Bunun sebebi, Reform dönemindeki tartışmaların, Kitab-ı Mukaddes'in otoritesi ve Kutsal Metinlerin doğru anlaşılması üzerine odaklanmış olmasıdır. Reform teolojisi, Kitab-ı Mukaddes'in otoritesine vurgu yapar. Dolayısıyla vahyin mahiyeti hususunda, Roma Katolik Kilisesi ile Calvin arasında derin farklılıkların olduğu söylenemez. Ayrılık, diğer reformcularda olduğu gibi, Calvin'de de "Kitab-ı Mukaddes otoritesini Kilise'den değil, Tanrı'dan alır"¹³² düşüncesinden kaynaklanır.

Hıristiyanlığın temel dogması, bilindiği gibi, Tanrı'nın kendisini İsa Mesih'te ifşa etmiş olmasıdır. Vahiyden anlaşılan en genel anlamıyla budur. İster önerme merkezli olsun, isterse kişi merkezli vahiy anlayışına sahip olsun, bir Hıristiyanın bu dogmayı inkâr etmesi beklenemez. Calvin'e baktığımızda vahiy, ilahi olarak doğrulanmış hakikatlerin kişiye bildirilmesi işlemidir. Vahyin, Tanrı tarafından verildiğini varsayar. Vahiy, doğru önermelerin veya doktrinlerin Tanrı tarafından insana bildirilmesidir. Fakat vahiy, öncelikle İsa Mesih'in kişiliğinde tezahür eder. Buna tanıklık eden Kitab-ı Mukaddes'tir. Bu bağlamda Calvin adına vahiy şöyle tanımlayabiliriz. Vahiy, Tanrı'nın kendisini, Kitab-ı Mukaddes'in özü olan İsa Mesih'te ifşa etmesidir.

Calvin, vahiy anlayışını Kitab-ı Mukaddes ile temellendirir. Vahiy ile Kitab-ı Mukaddes'i aynileştiren Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i, Tanrı'nın Sözü olarak isimlendirir.¹³³ Calvin, Tanrı'nın Sözü ile Kitab-ı Mukaddes'i, başka bir deyişle İsa Mesih ile teolojik önermelerden oluşan Kutsal Metinleri birbirinden ayrı

¹³⁰ Richard Swinburne, *Revelation From Metaphor to Analogy*, Oxford, Clarendon Press, 1992, s. 2.

¹³¹ *Institutes*'da ağırlıklı olarak vahiy olgusu ile ilgili anlatımların ve açıklamaların yapıldığı bölümler tespitimize göre şunlardır: *Kitap 1, Bölüm 6-9; Kitap 3, Bölüm 1-2; Kitap 4, Bölüm 8.*

¹³² *Institutes*, 1. 7. 1.

¹³³ *Institutes*, 1. 6. 1.

düşünmemektedir. Calvine göre, Kutsal Metinler, Tanrı'nın Sözünden bahsettiğinde, sadece ilahi ifadeleri kastetmemektedir. Tanrı'nın Sözü, Tanrı ile beraber olan ezeli ve ebedi Hikmettir. Bu bağlamda Calvin, İsa Mesih'i Kitab-ı Mukaddes'in özü olarak nitelendirir.

Kitab-ı Mukaddes'in otoritesi doktrini, Calvin için çok önemlidir. Çünkü o, tüm biblisizmini¹³⁴ bu temel üzerine inşa eder. Kitab-ı Mukaddes bir hakikat yasasıdır ve tek kaynaktır.¹³⁵ Şu sözler ona aittir: "Doktrin sürekli genişletilirken, hakikati tüm çağlar boyunca kaim olsun diye Tanrı, Kilise Babalarına teslim etmiş olduğu aynı vahiylerin (oracles)¹³⁶ kayıt altına alınmasını takdir etti ve bundan hoşnut oldu. Bu amaçla Yasa duyuruldu, ve ardından Yasanın yorumcuları olarak peygamberler ilave olundu."¹³⁷ "Kitab-ı Mukaddes'e tümüyle uyulmalıdır.....Göksel bir doktrin ihtiva eder."¹³⁸

Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i vahyin kaynağı ve vasıtası olarak gördüğü için, Kutsal Metinlerin açık öğretisi üzerine yoğunlaşmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in öğretisini, ilahi ve hatadan münezzehtir olarak kabul eder. Kutsal Metnin hatadan münezzehtir olduğunu göstermek için ilham öğretisine başvurur. Calvin'in ilhama dayalı Kitab-ı Mukaddes doktrininde üç unsur bulunur:

1. Kitab-ı Mukaddes, ilham edilmiş Tanrı Sözüdür.¹³⁹
2. Kitab-ı Mukaddes, beşerî lisan ile vahyedilmiş Tanrı Sözüdür.¹⁴⁰
3. Kitab-ı Mukaddes, Kutsal Ruh'un iç tanıklığı yoluyla inanan kişi nezdinde doğrulanır.¹⁴¹

Calvine göre, Tanrı'nın Sözü olarak Kitab-ı Mukaddes'e iman etmek, Kutsal Ruh'un tanıklığı ile güvence altına alınır. Kutsal Metinlerin ilahi olarak ilham edilmiş olduğuna inanması, Kitab-ı Mukaddes'in yanılmazlığının ve otoritesinin temeli olmaktadır.¹⁴² Calvin'in Kitab-ı Mukaddes doktrininde, otoritenin mutlaklığı açık şekilde ifadesini bulur. Fakat bu otorite, sadece Kutsal Ruh'un, Kitab-ı Mukaddes'in

¹³⁴ Kitab-ı Mukaddes'in lafzi yorumlanması.

¹³⁵ Paul Tillich, *A History of Christian Thought*, ed. by Carl E. Broaten, New York: Thouchstone Book, 1968, s.224.

¹³⁶ *Oracle*, vahye ilişkin bir telaffuzdur. Vahyedilmiş bir hakikattir. Vahye ilişkin karakteri tümüyle sözlerden ibarettir. Sözler, önermeleri oluşturur. Dolayısıyla önermeyi telaffuz eden Tanrı'dır.

¹³⁷ *Institutes*, 1. 6. 2.

¹³⁸ *Institutes*, 1. 7. 4.

¹³⁹ *Institutes*, 1. 8. 1.

¹⁴⁰ *Institutes*, 1. 8. 2.

¹⁴¹ *Institutes*, 1. 7. 4.

¹⁴² McDonald, *Ideas of Revelation*, s. 210.

mutlak hakikati içerdiğine tanıklık ettiği kişiler için mutlaktır. Kutsal Ruh'un tanıklığı vuku bulmadan, Kitab-ı Mukaddes'in otoriter bir kitap olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁴³ Calvin'in, Kitab-ı Mukaddes'in otoritesi meselesinde, Kutsal Ruh'a biçtiği rol, vahiy bilgisi doktrini ile de yakından ilişkilidir. Şöyle ki: Reform döneminde, Kitab-ı Mukaddes'in Tanrı'dan gelen güvenilir vahiy olduğunu nasıl biliriz? sorusu gündemdedir. Roma Kilisesinin otoritesini reddeden Calvin için ihtiyacımız olan tüm bilgi Kitab-ı Mukaddes'te mevcuttur. Kitab-ı Mukaddes'in güvenilir olduğu bilgisini veren ise Kilise değil, Kutsal Ruh'un kalplerdeki tanıklığıdır. Bu durumda Kilisenin yerini Kutsal Ruh almıştır.¹⁴⁴

Calvin'e göre, Tanrı'nın Sözü ve Kutsal Ruh, Tanrı'nın vahiy doktrininin birbirini tamamlayan iki parçasıdır. Calvin, Kitab-ı Mukaddes'e, Ruh'tan ayrı olarak müracaat edilmesine şiddetle karşı çıkar. Kitab-ı Mukaddes'e, Kutsal Ruh'tan ayrı olarak müracaat edilmesinin sonucu, literal olarak ilham edilmişliğin inkarıdır. Calvin, Söz'den ayrı olarak Kutsal Ruh'a başvurmayı da sakıncalı görür. Bunun sonucu radikalizmdir.¹⁴⁵ Kutsal Ruh'un iç tanıklığından bahsetmek, Calvin'in Kutsal Ruh'ta, biblikal söze ek olarak, doğrudan doğruya vahyin tecrübi kaynağını bulduğunu ima ediyor gözükebilir. Fakat durum böyle değildir. Calvin, radikal reformcuların çoşumculuğuna¹⁴⁶ karşıdır. Calvin'e göre, Kutsal Ruh, Kitab-ı Mukaddes'in söylediğinden başkasını ilham etmez.¹⁴⁷

Kitab-ı Mukaddes'in otoritesine ait düşünce şu olgudan elde edilir. Kitab-ı Mukaddes, Kutsal Ruh'un diktesi altında yazılmıştır. Kutsal Ruh'un diktesi tabiri, Kutsal Metinlerin kelimesi kelimesine ilham edilmiş oldukları sonucuna bizi götürür. Kişi merkezli vahiy anlayışını savunan Tillich, bunu Protestan ilkenin bir ihlali olarak görür. O'na göre, Calvin bu ilkeyi ihlal etmiştir.¹⁴⁸

Calvin'in Kitab-ı Mukaddes'in literal olarak ilham edilmişliği düşüncesini benimsediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Her şeyden önce, o dönem Hıristiyanları

¹⁴³ Tillich, *A History of Christian Thought*, s. 275.

¹⁴⁴ C. Stephen Evans, *The Historical Christ and Jesus of Faith*, Oxford: Clarendon Press, 1996, s.260.

¹⁴⁵ Partee, *Calvin and Classical Philosophy*, s. 14.

¹⁴⁶ Coşumculuk kavramını, İngilizce 'enthusiasm' kelimesi için kullandık. "Antik Yunan'da, Platon, Phytagoras ve Plotinus gibi filozoflarda ve bu arada tek Tanrılı dinlerde görülen ve bireyin, uzun hazırlıkların ardından, gizemli bir esrime, kendinden geçme ve çoşum hali içinde Tanrı'ya ulaştığını, bütün bir Tanrısal hakikati sezdiğini ve gerçekliğin özünü doğrudan ve aracısız olarak kavradığını öne süren anlayış." Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1999, s. 183.

¹⁴⁷ Dulles, *Models of Revelation*, s. 76.

¹⁴⁸ Tillich, *A History of Christian Thought*, s. 275. "Protestan ilke" Tillich düşüncesinin temel kavramlarından biridir. Bkz: Paul Tillich, *The Protestant Era*, London, Nisbet & Co, 1951, s.239.

arasında bunun dışında bir görüşü ciddi bir şekilde dillendiren bir ilahiyatçıya rastlanmaz. Dahası, Castellio gibi, vahyin mahiyetine ilişkin bir tartışmaya girmemekle birlikte, Söz'ün mutlak otoritesini reddeden bazı hümanistler ve rasyonalistler sürekli dışlanmışlardır. Calvin, bu tür heretik düşüncelere karşı sert muhalefeti ile tanınır.¹⁴⁹

Calvin, havarileri, Mesih'in kalemleri olarak isimlendirir. Tanrı'nın vahiylerinin Kitab-ı Mukaddes'te olduğuna tanıklık eden Kutsal Ruh, birer insan olarak onlardan gelen her şeyin yerine geçmiştir.¹⁵⁰ "Havariler ve takipçileri arasındaki fark, havarilerin Kutsal Ruh'un emin ve otantik sekreterleri olmalarıdır. Bu yüzden onların yazdıkları, Tanrı'nın vahiyleri olarak kabul edilir."¹⁵¹ Calvin, Kitab-ı Mukaddes'in tümünün, Tanrı'nın ağzından yazıldığı konusunda önemle durur. Bugün Kalvinciliğin genel karakteristiklerinden biri olan, Eski Ahit ve Yeni Ahit arasında herhangi bir ayrıma gitmeme düşüncesi, bu anlayışın bir sonucudur.¹⁵²

Calvin'in vahiy anlayışında, "Tanrı'nın uygulanması" tabirini kullandığını ifade ettik. Bu durum, Tanrı'nın kendisini yaratılmış insanlara uygun hale getirmesi sürecine işaret eder. Tanrı bunu hem doğal hem de özel vahiy aracılığı ile yapar. Calvin, bu bağlamda, Tanrı'yı, bebeklerle bebek dili konuşan bir dadiya benzetir. ¹⁵³ Kitab-ı Mukaddes de benzer şekilde bir tür bebek konuşmasıdır. Yine Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i, zihnimizdeki bulanık şeyleri netleştiren bir gözlüğe benzetir.¹⁵⁴

Kitab-ı Mukaddes'in, ilham edilmiş bebek konuşması ve gözlük şeklindeki bu iki farklı imajı, Calvin'in, teolojiye yüklediği iki önemli vazifeye işaret eder. Birincisi, doğru teoloji, Kitab-ı Mukaddes'teki, Tanrı'nın vahyine son derece saygılı olmalıdır. İçindeki her bilgiyi derinlemesine tefekkür eder. Kitab-ı Mukaddes mutlak olarak yeterlidir; başka kaynak aramaya gerek yoktur. İkincisi, teoloji boş spekülasyonlarla uğraşmamalıdır. Meşru olarak bilebileceğimiz şeylerle, yani Kutsal Metinlerdeki vahyin verilerine bağlı kalmalıdır.¹⁵⁵

¹⁴⁹ McDonald, *Ideas of Revelation*, s.210.

¹⁵⁰ Tillich, *A History of Christian Thought*, s. 275.

¹⁵¹ *Institutes*, 4. 8. 9.

¹⁵² Tillich, *A History of Christian Thought*, s. 275.

¹⁵³ *Institutes*, 1. 13. 1.

¹⁵⁴ *Institutes*, 1. 6. 1.

¹⁵⁵ George, *Theology of Reformers*, s.193.

Calvin, ne yaratılıştaki¹⁵⁶ ne de Kitab-ı Mukaddes'teki¹⁵⁷ vahyin objektif açıklığından şüphe eder. Anlama hataları, vahyin yetersizliğinden değil, günahın akli köreltmesinin bir sonucudur. Calvin'e göre, Kitab-ı Mukaddes'teki mantıksal çelişkiler, günahkâr aklın tespit ettiği görünüşteki çelişkilerdir. Calvin, bunları çözmek için bir çaba harcamaz.¹⁵⁸ Calvin, vahyin kavranabilir olduğunu düşünür. Ancak bunun için imanlı olmayı şart koşar. İmanın yardımı olmaksızın vahyin anlaşılmasını mümkün görmez.¹⁵⁹ Şöyle der: "sağlam zihne sahip insanlar göreceklendir ki, hepsi, Tanrı'nın ağzından sâdır olmuştur."¹⁶⁰ "İmansızların, Kitab-ı Mukaddes'in sadece seçilmişlere ihsan ettiği gizli vahye nüfuz ettikleri ölçüde ilerleme sağlayacakları düşüncesini reddediyorum."¹⁶¹ Böylece Calvin, Kitab-ı Mukaddes'i, ilahi olarak bildirilen doğruların yazılı olduğu ve tüm insanların malumat edinebilecekleri bir kitap olarak görmesine rağmen, vahyin etki alanını, seçilmişlere has kılmaktadır.

Calvin'in düşüncesinde, Tanrı hakkındaki bilgi, insanın Tanrı'nın vahyi hakkındaki bilgisidir.¹⁶² Kitab-ı Mukaddes, Yaratıcı Tanrı hakkındaki bilgiyi desteklemek için kullanılırken; iman, Kurtarıcı Tanrı hakkındaki bilgiyi desteklemek için kullanılır.¹⁶³ Kurtarıcı vahiy, Kutsal Metinlerin aracılığı ile bilinir. Calvin'in tüm yazıları ilahi mesajı öğretmeye yöneliktir. Kitab-ı Mukaddes şerhleri, Kutsal Metinlerin yorumundan çok açıklamasıdır. *Institutes*, Kutsal Metinlerden derlenen ve bir düzene sokulan ilahi mesajdan oluşur.¹⁶⁴ Bununla birlikte Calvin, Kurtarıcı Tanrı hakkında, Kitab-ı Mukaddes'ten elde edilen bilişsel bilginin de kurtuluşa götürmede yeterli olmadığı düşüncesindedir. İmanı, seçilmişlerin kalplerine yerleştiren Kutsal Ruh, aynı zamanda, Kitab-ı Mukaddes'in Tanrı'dan geldiğine tanıklık ederek inananları ikna etmektedir.

Sonuç

¹⁵⁶ *Institutes*, 1. 6. 1.

¹⁵⁷ *Institutes*, 1. 7. 2.

¹⁵⁸ Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology*, s. 39.

¹⁵⁹ David C. Steinmetz, *Calvin in Context*, New York: Oxford University Press, 1995, s. 144.

¹⁶⁰ *Institutes*, 1. 8. 7.

¹⁶¹ *Institutes*, 3. 2 12.

¹⁶² Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology*, s. 249.

¹⁶³ Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology*, s. 255.

¹⁶⁴ Dowey, *The Knowledge of God in Calvin's Theology*, s. 251.

Calvin, ikinci nesil reformculardan olmasına rağmen, Reformasyonun savunduğu prensiplerin sistemli hale getirilmesinde son derece etkili olmuştur. Calvin'in genel olarak fikirlerine bakıldığında, onun Pavlus ve Augustine'nin klasik ve sıkı bir takipçisi olduğu anlaşılmaktadır.

John Hick, önermesel olmayan vahiy anlayışının köklerinin, Calvin'in de aralarında bulunduğu Reformculara kadar gittiğini ifade eder.¹⁶⁵ Hick bu konuda kısmen haklıdır. Çünkü diğer reformcular gibi, Calvin de Kilisenin otoritesinin kabulünden ziyade kişisel tecrübeye vurgu yapmıştır. İmanın, ilahi önermelerin tasdikinden ibaret olmadığını, tinsel bir birleşme olduğunu düşünmüştür. Fakat vahiy de bedenleşmiş kelimadan/sözden ibaret görmemiştir.

Calvin'in amacı, teolojisini sadece Kutsal Metinlerin öğretisine dayandırmaktır. Teolojik Düşüncesine rehberlik eden, Kitab-ı Mukaddes'te kayıt altına alınmış, Tanrı'nın sözleridir. Bunun dışındaki tüm rehberleri reddeder. Bu, yeterli ve otoriter tek bilgi kaynağının ya da yargı merciinin, Kitab-ı Mukaddes olduğu anlamına gelir. Aslında bu durum, Calvin'in teolojisinin tutarlılığını ve bu teolojinin Hristiyanlığın Tanrı'sının mesajına uygunluğunu değerlendirmede bize ışık tutucudur. Tanrı'nın sözlerine sadık kalıp kalmamasına göre Calvin'nin teolojisi, bir eleştiriye tabi tutulabilir. Ancak her yorum gibi, bu da sübjektif bir yorum olacaktır. Bir diğer konu ise Kitab-ı Mukaddes'in içindeki çelişkilerin ve paradoksların mevcudiyeti, Hristiyan bir teoloğu içinden çıkamayacağı bir labirente sokacaktır. Dolayısıyla, Hristiyanlığın farklılık arzeden tüm teolojik yorumları, içinde paradokslar ve çelişkiler barındıracaktır. Bu, hiç kuşkusuz Calvin'in teolojisi için de geçerlidir. Calvin, en azından bu konuda dürüsttür; paradoksların görünüşte olduğunu söylese de, bir labirent içinde bulunduğunu itiraf etmiştir. O buradan çıkış yolunu, imana sarılmakta bulmuştur.

Calvin, Katolik Kilisesinin tüm kurumlarına, Kitab-ı Mukaddes'e dayanmayan dogmalarına ve ritüellerine, Papanın otoritesine eleştiriler yöneltse de Cenevre'yi Protestanlığın Roma'sı haline getirmiştir. Otoritesi reddedilen Papa ve Roma Kilisesinin yerine ise otorite olarak Kitab-ı Mukaddes'i koymuştur.

Reformcular; Katolik teologları, Kitab-ı Mukaddes'i bir tür manevi hukuk kitabı, doktrinsel hakikatlerin bilgisini ve ahlaki davranışların ölçüsünü anlatan

¹⁶⁵ Hick, *Philosophy of Religion*, s. 70.

Tanrısal bir yığıntı olarak görmekle suçlanmışlardır. Oysa Calvin'e göre Kitab-ı Mukaddes, sadece Tanrı hakkında bilgi veren değil, aynı zamanda Tanrı ile gerçek yakınlığın kurulmasına yol açan yeni hayatın yeni bir sığınma yeridir. İman ise, Tanrı'nın varlığına ve Mesih'le ilgili rivayetlerin doğruluğuna inanmaktan daha öte bir şeydir. İman, kişinin, Tanrı'nın hayatını değiştirebileceğini hissetmesidir.

Calvin kişisel tecrübeye vurgu yaparsa da, literal anlamdaki sözlü ilhamı asla reddetmez. Dolayısıyla Calvin, önermesel vahiy anlayışı içinde mütalaa edilmelidir. Zaten o dönemde farklı bir anlayış söz konusu değildir. Hatta denebilir ki önermesel vahiy anlayışı en iyi şekilde, Calvin tarafından *Institutes'* da ortaya konmuştur.

Kaynakça

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara: Seba Yayınları, 1997.

Calvin, John, *Institutes of the Christian Religion*, I-II vol., ed. by J. T. McNeil, translated by F. L Battles, Philadelphia: The Westminster Press, 1960.

Calvin, John, *Instruction in Faith*, translated and edited by Paul T. Fuhrmann, Westminster: John Knox Press, 1992.

Calvin, John, *Calvin's Commentaries Complete From the Calvin Translation Society Edition* http://www.ccel.org/c/calvin/comment3/comm_index.htm. (Son Güncelleme: 06/ 11/ 2018).

Calvin, John, *Letters of John Calvin*, ed. Jules Bonnet, Pennsylvania: The Banner of Trust, 1980.

Calvin, John, *Calvin: Theological Treatises*. trans. by J.K.S. Reid, Philadelphia: The Westminster Press, 1954.

Calvin, John, *On God And Political Thought*, ed. by, John T. McNeill, New York: Macmillan Publishing Company, 1950.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Paradigma, 1999.

De Moor, Leonard, "John Calvin's View of Revelation", *Evangelical Quarterly*, vol. 3, 1931.

Deniz, Osman Murat, *Akıl-İman İlişkisi Açısından Fideizm*, Bursa: Emin Yayınları, 2012.

Dowey, Edward A., *The Knowledge of God in Calvin's Theology*, New York, Columbia University Press, 1952.

Dulles, Avery, *Models Of Revelation*, New York:Orbis Books, 1996.

Ebeling, Gerard, *Word of Faith*, trans. by, James W. Leitch, Philadelphia: The Westminster Press, 1963.

Evans, C. Stephen, *The Historical Christ and The Jesus of Faith*, Oxford: Clarendon Press, 1996.

George, Timothy, *Theology of Reformers*, Nashville: Broadman Press, 1988.

Gore, R. J., "Calvin's Doctrine of Revelation", *Reformation Review*, vol. 26, 1981.

Helm, Paul, *Calvin and Calvinists*, Bodmin, Cornwall: MPG Books, 1998.

Helm, Paul, "John Calvin, The Sensus Divinitatis, and The Neotic Effect of Sin" *International Journal for Philosophy of Religion*, 43, Kluwer Academic Publishers, Printed in the Netherlands, 1998.

Hick, John, "Revelation", *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. by Paul Edwards, vol. VII. London, 1967.

Hick, John, *Philosophy of Religion*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1963.

Hudson, Yeager, *The Philosophy of Religion*, California: Mayfield Publishing Company, 1991.

İncil Turkish/English New Testament, New International Version, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1999.

Kılıç, Recep, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara: A. Ü. İ. F. Yayınları, 2002.

Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1996.

McDonald, Hugh Dermot, *Ideas of Revelation: An Historical Study, A.D. 1700 to A.D. 1860*, London: Mcmillian, 1959.

Niesel, Wilhelm, *The Theology of Calvin*, trans. by, Herald Knight, Philadelphia: The Westminster Press, 1956.

Olgun, Hakan, *Luther ve Reformu*, Ankara: Fecr, 2001.

Parker, T. H. L., *Portrait of Calvin*, Philadelphia: The Westminster Press, 1954.

Parker, T. H. L., *Calvin: An Introduction to His Thought*, London: Wellington House, 1995.

Partee, Charles, *Calvin and Classical Philosophy*, Leiden: E. J. Brill, 1977.

Reardon, Bernard, *Religious Thought in The Reformation*, London: Longman, 1992.

Steinmetz, David C., *Calvin in Context*, New York: Oxford University Press, 1995.

Swinburne, Richard, *Faith and Reason*, Clarendon, Oxford: Clarendon Press, 1983.

Swinburne, Richard, *Revelation From Metaphor to Analogy*, Oxford: Clarendon Press, 1992.

Tillich, Paul, *A History of Christian Thought*, ed. by Carl E. Broaten, New York: Thouchstone Book, 1968.

Tillich, Paul, *The Protestant Era*, London, Nisbet & Co, 1951.

Ward, Keith, *Religion and Revelation in the World's Religions*, Oxford: Clarendon Press, 1994.

Wendel, François, *Calvin: The Origins and Development of His Religious Thought*, trans by Philip Mairet, London: Colins, 1963.

Zweig, Stefan, *Vicdan Zorbalığı Karşı, Ya da Castello Calvin'e*, İstanbul: Can Yayınları, 2014.